

UTI VÁZLATOK.

Második közlemény.*)

III.

AZ ÓKORI ATHÉN.

Unde humanitas, doctrina, religio, fruges,
jura, leges ortae atque in omnes terras
distributae putantur.

Cicero.

Konstantinápolyból harmincz óra alatt értünk Syrába, ez a kereskedés központja az Archipelagusban, ide jönnek s innét szélednek el a gőzösök Marseilleből és Genuából, Triestből s Athénből, Konstantinápolyból, Smyrnából és Alexandriából. Ily forgalom mellett a város annyira felvirágzott, hogy 30,000 ember lakja, ámbár az egész sziget terméketlen hegy-ség, mely árnyékot s patakot nélkülöz, mert keskeny földréteg fedí a sziklatalajt, azon csak folytonos földeléssel lehetett mesterséges gátakon itt-ott kertecskéket alakítani, hol konyhazöldséget, szőlőt, granátalmát, fügét s virágot természetnek, de fa csak ritkán s elsatnyúlva fordul elő.

A város keleti jellegű, nagy czukorsüveg-alakban nyúlik fel a tengerpartról a meredek hegyoldalra, melynek csúcsát Sz. György temploma koronázza. Az utczák legnagyobb része kocsinak nem járható, de az alsóbb várost, hol a házak is

*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 19. számában. Ugyanott az első lapon ötödik sorban *Mauromichalis* helyett olvasd: *Marco Botzaris*.

úriasabbak, egy szép sétatér ékesíti. Kávéházakat láttunk minden szegletén, melyek előtt délutánonkint a gazdag kereskedők szivarozva s beszélgetve üldögélnek, míg családjuk a fák ritka árnyában sétálgat. Az éjszakai vándor figyelmét egy pár nagy egyiptomi datolya-pálma vonja magára, ezek s néhány borsfa, melylyel itt ismerkedtem meg először, finom strucz-tollhoz hasonló lombozatával különös délszaki zamatot terjesztenek magok körül. E két fanemet Amália királyné, Ottó felesége honosította meg Görögországban s a görögök mostan, halála után, hálásan emlékeznek róla, ámbár életében folyvást megtámadták. Igaz, hogy népének leghőbb kívánságát nem tudta teljesíteni, nem volt fia, a mostani királyné e részben szerencsésebb és azért roppant népszerű is.

Syra szigetén a város két törvényhatóságból áll; a felsőt, ó Syrát, katolikusok lakják, az alsót, Hermopolist, orthodoxok. E két osztály közt mai napig is fennáll az idegenkedés oly annyira, hogy még társadalmilag sem közelednek egymáshoz, vegyes házasság emberemlékezet óta nem kötöttett itt. Ez is emlékeztet arra, hogy keleten vagyunk, hol a vallás a nemzetiséggel összeforr s különbsége oly válaszfalat képez, minőről nyugoton nem is álmodnak. Hermopolisnak nincsenek régiségei, már neve is mutatja, hogy kizárólag kereskedő város, raktára és közvetítője a keleti forgalomnak, ámbár tulajdon kiviteli czikkei csekélyek, csak főkép a liszt, melyet számos szélmalom őröl odessai búzából; a kikészített bőr, kora tavasszal a konyhazöldség, melylyel Athént látják el, hol a tavasz később nyílik s a bor, mely azonban itt is, mint egész Görögországban, szurokkal vegyítették s disznó-tömökben tartatik, azt tartják felőle, hogy mellbajt gyógyít — egészséges ember, ha nem görög, bizony meg nem iszsa. Késő este a kis Lloyd-gőzösre szálltunk, mely Syra és Athén közt tartja fenn a közlekedést s bár a tenger nyugtalan volt, oly csöndesen úszott előre, hogy a hullámok álmunkat sem háboríták.

A mint reggel napkeltekor a fedélzetre kijöttünk, a szárazföld közelében voltunk. Jobbra Aegina-hegye látszott, túl rajta Salamis s e mellett a kis sziget, Psittaleia, hol a száműzött Aristides hálátlan házájának segítségére sietett, előttünk a Pentelikos paizs-alakú szép hegye, alatta az oszlopok ott a sziklán, melyeket a nap sugara megaranyoz, ez a Par-

thenon! mögötte a hegyes csúcs, a Lykabettos, a kis öböl, mely mellett gőzösünk elhalad, a Phaleron s a kikötő, melybe lassan begőzölgünk, a Piraeus, a romok pedig, melyek a par-ton látszanak, bizonyára Themistokles falának maradványai. Ifjúságom eszményeinek emlékei mind fölélednek, itthon érzem magamat!

A Piraeus kikötője tág és biztos, s ha Görögországnak kő- s vasútai volnának, hogy ez ország terményei a parthoz szállíttathassanak, ezen hely is újra felvirágoznék, mint hajdanában. Egyébiránt a városka jelenleg is elég élénk, a szabadságháború óta szépen fejlődött, van már tizenhatezer lakója, szép rakpartja, vannak csinos épületei, egyenes, széles utcái, tisztességes boltjai s a sürgő-forgó, népség tanúskodik a folytonos haladásról s gyarapodásról. A kikötőváros vasút által van összekötve Athénnel, ez az egyetlen vasút az országban; félóra alatt kényelmesen elviszi az utást a fővárosba, de mi mégis jobban szerettünk kocsin menni Athénbe arra, a merre Themistokles a hosszú falakat építette, az Amália királyné által ültetett fasorok közt, hogy a vidéket jobban láthassuk. Ősszel a tarlók ugyan nem voltak festőiek, s látszott is, hogy a talaj nem a legtermékenyebb, de félúton, a Kephissos mentében fölfelé terjedő olaj-erdőben, örömmel üdvözlöttük Pallas Athénének az Akropolison teremtetett eredeti olajfája késő ivadékait. A város maga egészen új, kilencz-tized része 1834 óta épült s olyan, mint egy német provinciális város, a királyi lak sem palotaszerű, ámbár fekvése festői, parkja elég csinos, s a legújabb épületek közt van már egynéhány, mely nagyobb praetensioval lép fel. De ki gondolna Athénben ez új görög királyság újdonaúj fővárosával, ott, hol minden lépten az ókor Athénje tűnik szemeinkbe? Még az iparos és kereskedői czímtáblák önkénytelen humorát sem éreztem az első napokban és nem is nevettem, hogy Solon a mostani Athénben fodrász, hogy Pelopidas kurta korcsmát tart és Themistokles zsibárús.

Ittlétünk első hetében nem érdekelt sem a keleti nagy politika, sem a kisebb görög, s legkevésbé azon parlamenti harez, melyet Kommonduros Trikupis kormánya ellen vívott; a régiségek vonták figyelmemet kizárólag magokra s ezek közt természetesen leginkább az Akropolis s a Parthenon, „a legszebb épület, a legszebb helyen e világon, szentesítve

a legnemesebb visszaemlékezések által, melyek az emberi szívet fölmelegíthetik“, a mint a lincolni püspök ezt oly szépen megjegyzi. Bár merre vettük legyen útunkat itt mulatásunk alatt, mégis mindennap fölmentünk a művészet e legnemesebb szentélyébe, melynél szebbet emberi ész és kéz eddig nem teremtett.

Athén legrégibb hagyománya a fellegrvárhoz fűződik, ez Poseidon s Pallas Athéné vetélkedésének emléke a város védnöksége fölött. A tenger istene szigonyát a sziklába ütötte s ebből sós kút buzgott ki, az állam egykori tengeri hatalmának jelképeül; a tudományos műveltség istennője ellenben az első olajfát teremtette melléje, mely Athén földművelési gazdaságának alapjává lett, ágaiból fűztek ezentúl a győzőknek koszorút. Athéné lett tehát a város védasszonya s az istenség mind e két nyilvánítása, a sós forrás és az olajfa, a város legfőbb szentségei maradtak, kézzel fogható erekyék, melyekhez egy csoda is fűződött, mert miután Xerxes Athént elpusztította s az Akropolist feldúlta s fölégette, a szintén elégett olajfa újra hajtott gyökereiből s ismét fölvirult. E fölött épült tehát a város legszentebb temploma Athéné Poliasnak, az Akropolis éjszaki oldalán s melléje, összeköttetésben vele, a városi hőroszoknak, Erechteusnak, Pandrososnak, Kekropsnak: ez az Erechtheion, mely minden csonkítása mellett is még mindig a legválasztékosabb emléke a klasszikus kornak, ioniai oszlopokkal s a párkányzat leggazdagabb díszítményeivel. A peloponesusi háború alatt emelkedett e gyönyörű emlék, mely körülbelől Sokrates halálakor fejeztetett be. A kit a mythos érdekel, az még most is láthatja a hagyományos szigonyütésnek hármaz nyomát e sziklában, a műbarát tanulmányozza s gyönyörködik e templomcsoport sajátos elrendezésében, a virágzó építészeti stil csodálatos gazdagságában s a díszítmények kivitelének csaknem hihetetlen pontosságában. De az Erechtheionnál is híresebb s nagyobbyszerű a Parthenon, az Akropolisnak csaknem kellő közepén; Perikles és Phidias ez utolérhetetlen remekműve, romjaiban is a világ legnemesebb épülete.

A Parthenon nem volt valóságos templom, a mennyiben itt oltár nem létezett s áldozatok nem hozattak, hanem a szűz Athéné azon szentélye, melyben hátul az athéni szövetség kincsei őriztettek. A cella közepén pedig az ókor legszebb

női szobra, elefántcsontból és aranyból: a Parthenos volt felállítva, kezén tartva a győzelem arany istennőjét, mely a koszorút a győzők felé nyújtotta, mert e szobor előtt koronáztattak meg a panathénéi győzők az olajfa koszorújával. Ez lett az athéni ünnepi élet központja, ez az állam legnagyobb dicsősége. Phidias terve szerint s felügyelete alatt készültek a két homlokcsúcsban azon szoboresoportozatok, melyeknek csonka maradványai még mindig a szobrászat utol nem ért remekei, s alattok a metópok és a párkányzat gyönyörű domborművei, melyeken a panathénéi ünnepi járatot látjuk. Tudva van, hogy Athén emlékei a középkorban feledésbe mentek, a francia Carey lerajzolta ugyan a Parthenont 1674-ben akkori rongált állapotában, mert a szűz Athéné szentélye az idők hosszú során előbb a szent szűz templomává alakíttatott át a byzancziak által, kik a márványfalakra szent képeket festettek, melyek nyomai több helyütt most is látszanak; a törökök később mecsetté változtatták, s midőn 1687-ben a velenceiek Morosini alatt Athént ostrom alá vették, a basa ide helyezte el a löport, melyet egy szerencsétlen bomba, Königsmark hadosztályából, meg is gyújtott s a Parthenon középső részét szétrobbantotta. Az óta csaknem egy egész századig a műemlékek e legnevezetesebbjét nem is említik; Winckelmann megírta epochalis művét az ókor műtörténelméről a nélkül, hogy a Parthenon maradványait ismerte volna, kevéssel utána Stuart és Revett fölmérték, lerajzolták s kiadták, de teljes ismeretökre csak az óta jutottunk, hogy Lord Elgin, a század kezdetén angol nagykövet a fényes portánál, a szobrokat csaknem mind, a metópok közül azokat, melyek legjobban voltak megtartva, s a párkányzat legnagyobb részét leszedette, a többit gipszbe formáltatta, Angolországba vitette s az egész gyűjteményt, költségei megtérítése mellett, a British Muzeumnak engedte át. Egy időben divatos volt Lord Elgint, mint szentségtörőt s rablót megbélyegezni, különösen, mi óta Lord Byron a skót főurat gyönyörű versekben elátkozta, most azonban csak a dilettánsok s felületes touristák teszik ezt, mert e műkincsek csak az óta hogy Londonban állítottak fel, esnek az egész civilizált világ keze ügyében s váltak szellemi tulajdonaivá, mi nemesak a műtörténelemre, hanem az ízlés nemesítésére is oly annyira befolyással volt, hogy az újkor műphilosophiája egyenesen az Elgin-márványok tanul-

mányozásából veszi eredetét. Ha ezek helyökből el nem mozdíttatnak, nemcsak hosszú évtizedek során ismeretlenek maradnak, hanem a tudatlanság, pajkosság s a harcviszontagságok rombolásainak is ki vannak téve. A ki a Parthenonnak Athénben maradt domborműveit, vagy a Lysikrates emlékének párkányzatát azon gipszlenyomatokkal hasonlítja össze, melyeket Lord Elgin e század kezdetén készíttetett, az benne a művészet védőjét s az emlékek megmentőjét fogja tisztelni. Még a görögök is kezdik ezt érezni, a párkányzat megmaradt részét ők is leszedték s az akropolisi muzeumba helyezték, hol többé sem a tengervíz kigőzölgésének, sem a látogatók sértésének nincsenek kitéve.

A Parthenon szépségét kiegészítik a nagyszerű Propylaeumok s előttök a sziklacsúcson Athéné Niké gyönyörű kis temploma, melyen az építészet eurythmiája a kis arányokban is a legkellemesebb hatást teszi. E szentélynek története igen érdekes. Pausanias említi, Spon és Wheler 1681-ben leírják, de az óta senki sem látta nyomát, Lord Elgin négy darab domborművet vitt el a párkányzathoz, mely a törmelék közt feküdt, s lenyomatot hozott három, valamivel nagyobb márványdarabról, melyen Victoriák ábrázolvák; ezek azon alacsony védfalhoz tartoztak, mely a templomot a Propylaeumok nagy lépcsőzetétől elválasztotta. Midőn 1835-ben az a török ágyútelep szétszedetett, mely a Propylaeumok előtt állott, a templom egyes részletei ebben beépítve találtattak s ezekből Hansen, jelenleg híres bécsi építész, Schaubert és Ross az archeolog, e gyönyörű szentélyt eredeti helyén újra összeállították, mi nem került rendkívüli költségbe, mert e templom, mely egy cellából s elől hátul négy ioniai oszlopból áll, csak 27 láb hosszú, 18 láb széles s csúcsától talapzataig 23 láb magas.

Különös s a mostani kor nézeteivel összeütköző a körülmény, hogy az Athéné Niké, az Athéné Ergané, az Athéné Polias templomainak, a Parthenonnak s a Propylaeumoknak iránya mind különböző, oly annyira, hogy az Akropolison nincsen épület, melynek tengelye a többiek bármelyikével párhuzamos volna, mindegyik független a szomszéd épületektől s ezen változatosság különös bájt kölcsönöz az összes egésznek. Az Akropolis tere, mely nem több mint ezer láb hosszú keletről nyugatra s félannyi széles éjszokról délre, a persa feldúlás után kizárólag szentélyeknek volt szánva, profán

épület nem létezett falai közt. Itt volt az említett épületeken kívül a brauroni Artemis temploma, és Athéné Ergané (a munkásé), melyeknek még romjai is eltűntek, a késő római időkben pedig a szikla keleti szeglete felé Róma s Augustus kerék alakú szentélyét emelte a szolgai lakosság. Bármily csekély az Akropolis térfogata, mégis ez volt a művészet legnevezetesebb központja, mert az egész tér be volt népesítve a legszebb szobrokkal. A leghíresebb ezek között Phidias óriási Athéné Promachos (az előharcos) bronzból, melynek lándzsacsúcsát már a tengerről megismerheté a hajós, talapzatának helye most is észrevehető. A Propylaeumok egyik oszlopához támaszkodik egy márványtalapzat, melyen e felírás még olvasható: Athéné Hygieia, Pyrrhos munkája. A szobrot, mely a márványon emelkedett, Perikles állíttatta, egyik munkásának csodaszerű felgyógyulása után, a gyógyistennő Athénének. Közel ehhez állt a három grácia, a böles Sokrates műve, de mindazon százakra menő szobor közül, melyeket a régiek az Akropolison említenek, alig maradt fel egynéhány Rómában, Velenczében, Nápolyban s Párizsban; ezek Attalosnak, Pergamos királyának ide felajánlott négy csoportozatához tartoztak, melyek a gallusok fölötti győzelmének emlékei s a fellegrvár déli oldalán, Kimon falai mellett a Dionysos theátruma fölött voltak felállítva, s az isteneknek az óriások, az athénieknek az amazonok, a görögöknek a persák, a királynak a gallusok fölötti diadalát ábrázolták. A sors szeszélye úgy hozta magával, hogy a reánk maradt tíz szobor mind a leggyőzötteké, a győzők alakjai közül egynek sem kegyelmezett az idő. Az Akropolis egyébiránt még most sincs tökéletesen felásva, különösen keleti oldalán sok törmelék földi még a sziklatalajt, mely közt talán érdekes emlékek találhatók fel. Eddig is számtalan a kisebb-nagyobb emléktöredék, mely a fellegrvár terén napvilágra jutott s részint a kapunál a Propylaeumok alatt, részint mellettök a régi Pinakotheka helyén összehalmozódott, részint a Parthenon és Erechtheion körül szabad ég alatt fekszik. A legbecsesebbek azonban egy fészere forma muzeumba szedettek össze, mely a kimoni fal mellett a törmelékbe beépítettett, úgy, hogy a fellegrvár körrajza fölé ne emelkedjék. Itt vannak azon régi Parthenon maradványai, mely a mostanit megelőzte s Xerxes által dúlatott fel; itt a híres párkányzat azon része, melyet Elgin a szentélyről le

nem szedett, a homlokcsúcs-csoportozat néhány töredéke; a Víztorony-párkányzat a Niké-templom védfaláról (balustrade), itt az Elgin-márványok gipszöntvényei, számtalan kis terracotta alak, márvány domborművek s felíratok, melyek mind a fellelőváron találtattak. A műkincsek, melyek itt fel vannak állítva, nem dicsekednek ugyan azon külső simasággal, mely a Rómában talált szobroknak nagy részét jellemzi s ezeknél sokkal rosszabb állapotban vannak, mert felületöket megrognálta két ezer év óta a tenger sós levegője s ily hosszú idő sora egyet sem hagyott teljes épségében, de míg a római emlékek mind decoratív másolatok, azok, melyeket itt látunk, eredeti mesterművek; a nagy közönséget a Vatikán jobban ki fogja elégíteni, a műértőt az Akropolis kezdetleges muzeuma, melyben mindig fülemben csengett Goethe szava:

Wir tragen
Die Trümmer hinüber und klagen
Über die verlorene Schöne.

Lemenvén az Akropolis sziklájáról a város völgyébe, félúton egy másik szikladomb emelkedik s alsó részében hozzátapad a várhegy tövéhez, ez a híres Areopag, hol a bírák szabad ég alatt, az eleven sziklába vájt üléseken a főbenjáró bűntények fölött ítélték, a domb alatt állt intéskép az Eumenidák (fúriák) szentélye. Itt a sziklán, azon lépcsőről, melyen állunk, szólt sz. Pál az athéni néphez s hirdette az ismeretlen istent, ki nem lakik emberi kéz által készült templomokban, sem emberi kéz szolgálatára nem szorúl, mivel ő ad mindennek életet, s egy vérből alkotta az egész emberi nemet s mindnyájan ő benne élünk, mozgunk és vagyunk. Elmondta, hogy az isten nem hasonlít a művészet arany vagy ezüst vagy márvány faragványaihoz, hogy a tudatlanság idejét elnézte eddig, de most hirdetteti az embereknek, hogy bűnbánatot tartsanak, mert napot rendelt, melyen ítélni fog mindenki fölött Krisztus által, kit a halottakból feltámasztott. — A Promachos alakja látszott a helyről, honnét ezen, az ókori felfogásokkal annyira összeütköző szavak hangzottak, szemközt emelkedtek a Propylaeumok, a Parthenon s Erechtheion, ott állt a Parthenos, az Ergané, az Artemis szobra, de a művészetnek mindezen csodái a sémi férfi felfogása szerint nem voltak egyebek, mint bálványok, melyek ledöntése szent kötelesség. Az athéniek meghallgatták ugyan szavait, me-

lyekben már az újkor cosmopolitismusa hajnallik, sokan kigúnyolták a buzgó apostolt, voltak, kik máskor is akarták hallgatni; mind elszéledtek, de azon kevesek közt is, kiket szavai megindítottak, bizonyosan nem létezett egy sem, az apostol által megtérített Areopagita Dionysziust sem véve ki, a ki gyanította volna, hogy azon tanok, melyek itt most először hirdettettek, idővel ki fogják irtani az akkori kor egész culturáját, romokba dönteni Athén minden dicsőségét, s megváltoztatni minden felfogást azon viszonyról, melyben az ember a láthatatlanhoz, a természethez, az élethez s a halálhoz áll.

Nyugotra az Akropolistól emelkedik ismét egy szikladomb, melynek a város felé fekvő része félkörben fal által támasztatik, ez a Pnyx, a régi athéni népgyűlések helye. A szószerk itt is az eleven sziklából van kifaragva. De mint-hogy a domb fennsíkjának színe jelenleg, hol a határfal valószínűleg sokat vesztett magasságából, a szószerktől lejtő, holott ennek az akustika törvényei szerint emelkedőnek vagy legalább vízirányosnak kellene lennie, sokan kételkednek, vajon ez volt-e igazán az athéni démosnak híres gyűlhelye. A kérdés azonban csillagászatilag el van döntve az által, hogy Meton észlelése szerint az év bizonyos napján a Pnyxről nézve a nap egyenesen a Lykabettos csúcsáról kél fel, mihez az ókori csillagász, mintha gyanította volna észlelésének fontosságát, azt is megjegyzi, mi ilyenkor a hold fertálya. E régi észlelet pedig Schmiedt a híres athéni csillagász tanúsága szerint, kizárólag csak e helyre alkalmazható, a ki tehát itt a szószerkre lép, a mint ezt egy angol író említi, bátran mondhatja, hogy ugyanazon helyen állt, melyet Solon, Aristides, Themistokles, Perikles, Demosthenes tapostak.

Nincs város e világon, hol annyi nevezetes műemlék állana oly közel egymáshoz, mint Athénben; a királyi palota előtt délfelé elhaladva, szemközt az Akropolissal egy szép téren ott állunk az Olympieion előtt, ez az olympi Zeus azon temploma, melyet Pisistratus a VI. század vége felé Kr. sz. e. építeni kezdett; de csak Hadrián császár fejezte be hét századdal később, azon időben, midőn Jupiter vallásában a nép nagy része hinni megszűnt. A Pisistratidák elűzetésével e templom építése is természetesen megakadt, Antiochus Epiphanes, Syria királya, ugyanaz, ki ellen a zsidók a Makkabeusok alatt fellázadtak, Athén iránti tiszteletből fogott újra hozzá

ez óriási templom felépítéséhez, melyet Kossuthios nevű építész a király költségén vezetett. A mostanig fennálló tizenöt szép korinthusi oszlop, a mint látszik, ez időből való, de ő sem végezhetette be a templomépitést, még Augustus alatt is fáradtak rajta az ázsiai fejedelmek, végre Hadrián császár fejezte be s szentelte fel, mert e császár különösen kedvelte az athénieket. Ő építette az új várost az Olympieion körül, hol még most is egy meglehetősen ízléstelen római kapu egyik oldalán e felírás olvasható: „Ez Theseus Athénje, a régi város“, a másik felén: „Ez Hadriánnak, nem pedig Theseusnak városa“.

Hadrián e két művének oldalán foly az Ilissus, tavasszal folyó, nyáron sekély patak, mely mellett a híres Kallirrhoe forrás bugyog ki a mész-sziklából, Enneakrónosnak is nevezték, mert kilencz nyílásból foly le az Ilissusba. Ha innét egy kis dombon átmegyünk, ott találjuk a régi nagy panathénéi Stadion romjait, melyet Heródes Attikus bőkezűen márvánnyal borítottatott volt be. Pausanias bámulattal szól e műről, csakhogy díszének reánk más nyoma nem maradt fenn, mint egy pár mészkemencze, melyben a középkor a Stadion márványait mészsze égette. Ez a Heródes nagy barátja s jóltevője volt Athénnek, miért is az Attikus melléknevet vette föl, ő az Antoninok idejében élt s kedves emberök volt. Gazdagságának eredete igen regényes, atyja nagy kincset talált elásva, mit a császárnak bejelentett s megkérdezte, mit tegyen vele. A császár feleletül csak annyit írt: Éljen vele! Erre Heródes viszonzta, hogy a kincs sokkal nagyobb, mint szükségei s kért további rendelkezést, a bölcs császár pedig ismét nem írt többet, mint: Éljen tehát vissza a kincsesel. De Heródes Attikus csakugyan tudott e kincsesel élni. Kephision faluban, mindjárt az Akadémia mellett, épített magának egy gyönyörű villát, melyben a tudomány és művészet kincseit összehordta, az athéneieknek pedig a Stadionon kívül, az Akropolis déli oldalán, a Propylaeumok alatt, meghalt nejének, Regillának emlékeül egy nagyszerű Odeont emelt, mely 6000 embernek adhatott helyet s terjedelme következtében betöltötetésének mestersége által lett híressé; nagyszerű romjai még most is fennállanak. Ez Odeon szomszédságában van a Dionysos theatroma, melyet 1862-ben Curtius, Bötticher és Strack ásattak ki s melynek állapota épebb, mint a körülötte

lévő romoké. Igaz, hogy ez épület az ókorban is többször újjátatott meg s hogy mostani alakja nem Sophokles, sem Menander, hanem Hadrián idejéből való, sőt, hogy utolsó restaurációja talán Diokletiánnal egykorú, ha nem későbbi, de azért mégis nagyszerű a hatás, melyet mindenkire tesz. A nézőhelyek két első sorában minden márvány támlaszék meg van jegyezve azon hivatalos személyek nevével, kiket a hely illetett, a középső trónszerű székek a szabadító Dionysos főpapjáé, a mellette lévők a város főtisztviselőiéi s a többi díszhelyek mind a különböző papi személyzetéi. Az itt fölászott domborművek állapota sokkal jobb, mint azoké, melyek az Akropolison találtattak; azonban ezeket bámulat nélkül nem nézhetjük, a theatrumban levőket, kivéve egy térdelő Silént, mely talán Nagy Sándor idejéből való, alig tudjuk műélvezettel sokáig tekinteni; római nehézkes művek.

Lysikratesnek choragiai emléke, egy négyszög talapzaton 34 lábra emelkedő gyönyörű kerek márvány-épület, melynek átmérője nem több, mint 8 láb, mind a korinthusi féloszlopok, mind párkányzata domborműveinek compositiója által a műtörténelemben nevezetes, de főleg azért is, mert kora a fölírás által meg van határozva.

Ebből tudniillik azt tanuljuk, hogy Lysikrates Lysisteides fia azon évben, melyben Nagy Sándor Persiát háborúval megtámadta, (334. Kr. sz. e.) a győztes kart vezette s ide állíttatta a nyert háromlábast. Az emlék, mely a múlt században még meglehetősen ép állapotban volt, jelenleg csúnyául meg van ésonkítva. Jobb állapotban van azon nyolczszegű épület, napórával s vízi órával, melyet Andronikos Kyrrecheszt a csillagász építtetett, hogy a városnak órája legyen; de a dombormű rajta, mely a személyesített szeleket ábrázolja, nehézkes; stíljé mutatja, hogy Sulla ideje körül a művészeti érzék még Athénben is hanyatlott.

A Ptolomaeus gymnasiumának romjai szintén tanúskodnak azon kegyeletről, melylyel külfejedelmek, úgy, mint magán egyének Athén iránt viseltettek s díszítésére folyvást áldozatra készek voltak. Philoppapos emléke a Museion-dombnak csaknem csúcsán, mutatja, hogy a gazdag syriai polgár, ki Athénben Vespasián s utódjai idejében élt, szerencsésebben tudta megválasztani a festői helyet síremléke számára, mert a kilátás innét csakugyan a legszebbek közé tar-

tozik, mint a művész, ki az emléket építette s domborművekkel díszesítette.

Athén minden régi emlékei közül legépebb állapotban van a Theseion. Az athéni város-héros templomának csak tetőzete új, a cella márvány falai, a doriai oszlopok s az oszlopokat összekötő cassetteket alakító márvány gerendák, melyeken még a színek s az aranyozás észrevehető, egészben véve jobban vannak megtartva, mint az ókor bármi épülete, talán az egy római Pantheont kivéve; mi leginkább annak köszönhető, hogy Theseus szentélyét Szent Györgynek ajánlották fel a keresztyének. A párkányzat s metópok domborművei ekkor nem sértettek meg szándékosan s mostanig is tűrhető állapotban vannak. E gyönyörű épület a persa hadjárat után s a peloponnesusi háború előtt épült, a művészetnek legklasszikusabb korában. Új időkben e templomot muzeummá vagyis inkább régiség raktárrá alakították át, de ezt jelenleg a legnagyobb rendetlenségben találtuk; igaz, hogy az emlékek itt csak ideiglenesen helyeztettek el, míg a Patissia elővárosban az új muzeum elkészül, hová azon emlékek is mind át fognak vitetni, melyek a Theseionban voltak felállítva. Aris-tionnak, a marathoni harc-osnak, archaikus síremléke, melynek gipsz lenyomata minden archaeologiai muzeumban található, különösen érdekelt, minthogy a polychromia rajta még elég erősen észrevehető. Néhány gyönyörű szép márványfej, köztök egy, melyben Attalos arczképére ráismertem, a jelentékenyebb műkincsek közé tartozik; sok itt azonban a római emlék is, de mindnyájának felállítása még lomtárnak is ros-z. A nevezetesebb régiségek már is az új muzeumba vitettek, mely a Patissia elővárosban Stornarinak, az alexandriai kereskedőnek, hazafi-as alapítványából épült, de épen azért, mert rendes dotatiója nincs, még eddig föl nem szereltethetett s az emlékeket csak részben lehetett felállítani. Domborművek képezik a muzeum fő gazdagságát, itt látjuk azon nagyszerű márványtáblát, melyet Eleusisben Letronne, a francia régész, fedezett föl s hol Demetert (Ceres) látjuk s Persophonét (Proserpina) a mint Triptolemost küldik ki, hogy az emberiségnek hozza meg a kalászt s tanítsa őket földművelésre. Itt vannak továbbá azon gyönyörű síremlékek, melyek tíz év óta különösen a Hagia Triasnál, de egyebütt is a régi város falain túl ásattak ki, legnagyobb része a peloponnesusi háború idejéből,

majd mind búcsú-jelenetek, bizonyára nem valami hírneves művészek remekjei s mégis nemes stíljök s szép compositiójok mutatja, mily roppant befolyással volt Phidias lángesze még a műiparra is. Lehetetlen megindulás nélkül nézni a sírkövet, melyen egy anya kis leányától búcsúzik s gyöngéden czipógatja állát, vagy nem gyönyörködni Ameinokleia alakján, midőn kimenni készülvén, lábát emeli, hogy szobaleánya a czipőt öltse reá, vagy meg nem figyelni Dexileos emlékéen a festői compositiót, hol a megsebesült athéni hős térdre roskadva védi magát lovas ellenének csapásai ellen, s nem szánakozni azon ifjún, kinek emléke az Ilissus medrében találtatott s ki oly nehezen búcsúzik egy öregtől, valószínűleg apjától.

Sok ily síremlék a lelhelyen maradt, a szent út kezdetén, mely Eleusisba vezetett; van köztök olyan is, mely már a rómaiak idejéből való; a szokás, hogy a város kapuján túl a halottak városa kezdődjék s az emlékek a főút mentében állittassanak fel, az ókor egyik oly jellege, mely a mostani felfogásoktól egészen eltér; mi a halottakat és kedveseink emléket a mindennapi forgalom elől elteszszük. A muzeumban csak a nagyobb emlékeket állítják fel, szobrokat, domborműveket, feliratokat, de miután az intézetnek külön dotatiója nincs, ezeket a régiségbuvárok s művészek nagy örömeire nem restaurálták, hanem azon alakban hagyták, melyben találtattak, habár a touristák ily eljárásan meg szoktak botránkozni.

A régi kor kisebb műemlékei, a házi eszközök, terracották, díszedények, bronz-szobrocskák a Barbakeionban helyeztettek el az archaeologiai társulat által, melyre az ásások vezetése is bízott. A Barbakeion egy nagyszerű gymnasium, ezt Barbakis, egy gazdag görög, alapította s néhány termét a régiségeknek szánta. Itt különösen érdekesek azon fehér díszedények, melyeken a mindig temetkezésre vonatkozó compositiókat, hol csupán körrajzban jelezve, hol pedig polychromiával festve látjuk; ezek a rajz gyönyörű szabátossága által oly annyira kitűnnek, hogy néha a közép-kor nagy mestereinek kézirajzaival vetélkedhetnek. E neme a díszedényeknek eddig kizárólag attikai, a többi vörös-fekete, vagy fekete-vörös díszedény úgy technikára és rajzra, mint alakra s művészetre nézve egyáltalában nem különbözik azoktól, melyeket Etruriában, Campaniában, Siciliában Krimeá-

ban s Cyrenében a sírokból találtak, a mi bizonyosságul szolgál, hogy ezek Görögország műhelyeiben készültek s a kereskedésnek jelentékeny kiviteli cikket alkották az ó-világban.

Feltűnő Athénben, sőt egész Görögországban a bronzszobrocskák s gemmák ritkasága, holott ezek Olaszországban a római s etrusk városok s görög telepek romjai közt nagyobb mennyiségben fordulnak elő. A Barbakeion e részben még a provinciális olasz városi muzeumokkal sem mérkőzhetik. Ellenben Athén jelenleg megtelt igen csinos terracotta-szobrocskákkal, melyek közt néhány kitűnő is találkozik, s ezek Tanagrából Boetiában származnak és minden tekintetben nagyobb figyelmet érdemelnek, mint hogy a divat, mely a régiségekre is kiterjed, nekik aránytalan magas pénzértéket tulajdonított. Szabúroff, az orosz követ, Rampin, a francia követségi titkár, Photiades bég, a török követ, a British Muzeum, a berlini régiségtár, a bécsi muzeum, a francia Louvre több ezer frankkal fizettek ily, legfőlebb egy láb magasságú, agyagszobrocskákat s Rhusopulos tanár, Lambro az érmészettel is foglalkozó bankár s Polychronopulos a régiségárús, kiknél most is kitűnő példányai e terracottáknak eladók, kétezertől egész nyolcezer frankig szabják meg azoknak árát, melyek műbecsők által kitűnők, ha megtartások is olyan, hogy rajtuk a régi színezés s egyes esetekben az aranyozás megmaradt. Négy év előtt ásták ki az elsőket a tanagrai sírokból, Kallifrona volt akkor a vallás- s közoktatási miniszter, kiről tudva volt, hogy soha nem olvas semmit s írni alig tud; ez tüstént eltiltotta az ásatásokat, minden magánembernek, s a kormány részéről folytatta azokat, de a kormány közegei nem találtak semmit, mind a mellett, hogy a műárúsoknál folyvást szaporodtak a tanagrai szobrocskák. Azóta az eljárás egészen szabadelvű s fel is ástak körülbelül négyszáz sírt, melyben több ezer szobrocska találtatott, de minden százra alig esik húsz szép s két kitűnő. Az alakok mind a házi élet körébe tartoznak, játszi gyermekek s fiatal leányok a mint palástjokat magokra vetik, vagy legyezőjökkel kacérkodnak, kalapjuk alól csintalanul kikacsíntnak, méla ábrándozásba merülve széken ülnek vagy a szemlélőt büszkén lenézik. Öltözök mindig ugyanaz, az alsó chiton, melyre a leány a felső chlamyst veti, de ez száz meg száz változatban történik, azt

hinnők, egy ókori görög divatlap illusztrációját látjuk. A művészek, kik ezeket készítették, kis művészeti tőkével dolgoztak, de azt ügyesen forgatták. Nagyobbszerű felfogással nem találkozunk az alakok ez ezreinél, Rhusopulosnál van ugyan egy igen csinos Artemis, mely minden eddig talált ilyenmű terracották közt a legszebb s melynek színezete jól mutatja, mikép kell képzelniünk a régiek polychromiáját, de ez is csak genre-szobrocska, úgy mint Photiades bégnek úgy nevezett Musája s Lambró Aphroditéje, mely tükörbe néz.

Mindezen szobrocskák a Diadochok korából valók; a művészet történelme Görögországban is olyan volt, mint az újkor művészete; archaikus ridegségből virágzik ki az eszményi nagyszerű vallásos művészet, melyet Phidias s kortársai képviselnek, ebből a választékos, kecsegtető stílje Praxitelesnek és Skopasnak, mire a naturalismus következik, Lysippos, az arczkép és a genre vagyis a népelet művészi alakítása ugyanakkor, midőn néhány művész az archaikus alakokat modorosán utánozza. Korunkban is a genret jobban meg tudják becsülni, mint a vallásos és történeti nagy művészetet s így természetes, hogy a tanagrai szobrocskákat több ember érti meg, mint a Parthenon párkányzatát. Egyébiránt meg kell vallani, hogy e terracották közt van egynehány, mely a kivitel gyönyörű szabatossága által csakugyan a remekművekhez tartozik, különösen midőn a gyöngéd színezés is különös bájjal ruhazza fel ezen emlékeket. A színek némely példányokon csaknem zománcszerűek s le nem moshatók s még sem változtatják meg a szobrocska anyagának jellegét, a színezés nem válik soha festéssé.

A tanagrai terracották magas ára természetesen ingert adott s alkalmat a hamisításra, de ez eddigelé nem terjedt tovább, mint hogy a színetlen szobrocskákat megfestették s a leplet aranyozással szegélyezték be, ily utánzás azonban igen könnyen fölfedezhető, mert nem állja ki a vízpróbát.

Egyébiránt nemcsak Tanagrában találtak eddig terracottákat, hanem Attikában is, Peloponnesusban is, de míg a tanagraiak mind ugyanazon egy korszaknak bélyegét viselik, a többi az archaikustól a római nehézkes naturalismussig a műstil minden kifejlődési korából ered s egészben véve inkább a műipar, mint a művészet körébe tartoznak. A római Archaeologiai Intézet különös figyelmet fordít most a terra-

cottákra s Kekule felügyelete alatt rajzoltatja ezeket. A tudós tanár, ki tavál Sicília s nagy Görögország terracottáit tanulmányozta, athéni mulatásunk alatt szintén ott volt s Tanagrának inkább szép, mint régiségtani tekintetben érdekes emlékeit kiadásra készítette elő.

A bronzemlékek, a mint már érintém, Görögországban ritkák, belső értéköknél fogva előbb vándorolnak az olvasztó kemenczébe, mint a márványok a mészégetőbe, de mind a mellett találtam itten egy oly bronz-szobrot magánbirtokban, mely bármely európai muzeumnak kiváló díszére szolgálna. Ez Myron Marsyasának Nagy Sándor korából való utánzása, mely mind régiségtani, mind műtörténelmi tekintetben nevezetes s a mint nyugati Európába kerül, mi talán nem sokára megtörténhetik, mindenesetre nagy feltűnést fog gerjeszteni. Pausanias az Akropoliszobrai közt említ egy csoportozatot, mely Athénét s Marsyas ábrázolta. Egy régi athéni márvány díszedényről, melyet Stuart és Revett rajzoltak le, ismerjük a compositiót: Athéné eldobja a fuvolát, mert észrevette, hogy arczát a fuvással eltorzítja, Marsyas látja ezt s kedve kerekedik, s mégis fél felvenni azt, mit az istennő eldobott. A díszedény később feledésbe ment s csak legújabban, az angol Finlay kertében találtatott meg, de a csoportozat itt domborműben utánzatott s ennél fogva oly változtatással, a mint ezt a dombormű törvényei megkívánják, hogy t. i. az alak minél kevésbbé legyen megkurtítva. A hatvanas években Rómában ásatott ki ismét Myron Marsyasának egy márvány utánzása, csak hogy ez már a római korból való, s a görög eredetinek a császári időkből készült mása.

A Lateránban állíttatott föl, de a kezek restauratiója nem sikerült, mert az újkori szobrász nem ismerte fel a compositiót. Most Görögországban megtaláltam a harmadik utánzást, még pedig bronzból féléletnagyságban (77 centimeter), teljes épségben, mert ámbár négy darabra tört, nem hiányzik belőle semmi, mint egy hüvelyk s a kecskefark vége. A kivitel sokkal szebb, mint a lateráni márványnál s a Diadochok korára mutat, a kezek mozdulata, melyet a márványnál a restaurator félre ismert, minden tekintetben művészeti. Úgy tudom, hogy e nevezetes gyönyörű műemlék nemsokára egy nyugot-európai muzeumot fog díszesíteni s akkor sok tudós értekezésre fog alkalmat nyújtani, addig is nem tudtam megállni, hogy

e nevezetes leletről ne adjak előleges értesítést, minthogy legelső voltam a nyugotiak közül, ki Myron e derék utánzatát látta.

Athén környékén csak a Pentelikos márványbányáit látogattuk meg s az eleusisi híres Demeter-templom romjait. Az út a Pentelikosra, a meredek hegynek márvány törmelékén, elég fárasztó s az árnyék hiánya miatt nem épen kellemes, mert e hegy is kopár, mint a hegyek legnagyobb része Görögországban; az erdő ki van vágva, a sok kecske lerágja az új hajtásokat s az eső lemossa a földet; ellenben a szép kilátás egész Attikára elfelejteti a fáradságot. Az eleusisi kirándulás annál kellemesebb; csinált út vezet ide Athénből ugyanazon szent út nyomán, melyen évezredek előtt az ünnepi járat vonult a sóstóhoz, a tiszteletet gerjesztő templomhoz, honnét, a hagyomány szerint, a búza úgy terjedett el az egész világra, mint az Akropolisból az olajfa. De a vidék nem olyan most, mint régente volt; Kolonos dombján nem csattognak többé terebélyes fák lombjain Sophokles csalóányai, szegény Ottfrid Müller tetemei porlanak ott a kopár tetőn; az Akadémia kertében, hol Plato körül széles levelű platanok alatt összesereglettek tanítványai, konyhazöldséget termesztenek, a Kephissos folyója kis csatornákban oszlik szét úgy, hogy nem is tudni hová lett, a Daphne-szorosnál Apollo templomának helyére kolostor épült, Eleusisben pedig a Perikles által emelt templom legnagyobb részét egy törmelék-domb fedi, melyre a mostani nyomorult városkának nagy része épült, úgy, hogy kiásatása is alig lehetséges.

IV.

KIRÁNDULÁS A MYTHOS ORSZÁGÁBA.

Phidias korát kerestem Athénben s Praxitelesét, a Diadochokét és Hadriánét, de ezen idők emlékei mellett sem húnyhattam szemet egy sokkal régibb kor nyomai előtt. Hiszen maga az Akropolis sziklája mindenütt körül van faragva, mi mindenesetre a királyi idők kezdetére vezet, fel még Theseuson túl is Kekropshoz s utódaihoz, kik a főnemzetiségekkel együtt soká fennlaktak a várban, mielőtt az egész területet

az istenek templomai s középületek foglalták el. Az Areopagus durva sziklaszékei és sziklába vésett lépcsői szintén nem eredhettek a művelt korból, valamint a Pnyx szószéke sem; mindezek felnyúlnak a legrégibb pelasgi időkbe. A sziklasír is a Muzeion oldalában s azon börtönöknek elnevezett sziklaüregek ugyanott, szintén azon korszakból valók, melyet az eleven sziklának durva faragása jellemez. Ide tartozik az úgy nevezett kő Athén is a Nymphaeion, a Pnyx és Muzeion mögött, hol e három szikladomb oldalában kilencz-száznál több, sok helyütt egymáshoz érő, a sziklába bevágott négyszög ugyanannyi háznak vagy lakrésznek mutatja nyomát, melyek közt a közlekedés hol sziklalépcsőkön, hol sikátorokon át állott fenn, a telep közepén pedig szélesebb út vezetett, melyen itt-ott a kerekék bevágása a sziklatalajba észrevehető. Ez volt valószínűleg a legrégibb athéni telep, a pelasgoké, vagy azon ösgörög telepítvényeseké, kik a pelasgokat magokba olvasztották. Athén ez őskori maradványaira nem vet semmi világot a történelem, nyílt tért hagyva a képzelődésnek, mely a mythosok borús korában otthon érzi magát. De azon időkből is, melyekben a mythos és történelem érintkeznek, hol a költészet történelmi egyéniségekhez köti aranyálmait s a hagyomány legszebb meséit, Görögországban számtalan az emlék és sehol oly szűk téren több s nevezetesebb, mint Argolisban, mely a régi görögöknél is a legtávolabb őskor bélyegével volt megjelölve. Itt van Nauplia, hol Palamedes uralkodott, a betűk, a mérleg, a súlymérték és világító-torony feltalálója, kit a trójai háborúban Ulysses cselszövénye ölt meg; itt Tyrins, hol Hercules született, itt Argos Larissájával; Acrisius ugyanazon várával, melyben Danaé leányát hiába őriztette az ércztoronyban, itt Mykéne mellett Atreus sírja s kincsháza s a sziklatorokban maga a vár, melyben Agamemnon székelt. Mindezen váraknak és emlékeknek máig is fennállnak romjai, pedig romok voltak már a római időkben is Pausanias csaknem úgy emlékezik róluk, mint Murray vagy Bäderer. És e mesevilág oly közel fekszik Athénhez, hogy meg nem látogatni csakugyan bűn volna. Mindjárt a szároni öblön túl nyúlik a tengerbe az argosi vörös trachit-hegyláncz, mely alatt a habok szűk árral ismét mélyen behatnak az Inachus völgyébe, melynek legbelsőbb szögletében épült Nauplia. Nyolcz vagy tíz óra alatt a gőzös könnyen

ér ide a Piraeusból, s mégis kevés utazó mehet Argolisba, mert a közlekedés sok nehézséggel jár. A gőzös tudniillik csak egyszer egy hétben indul ide s folytatva útját az egész Peloponnesus körül, hat nappal később kerül ismét vissza. A ki tehát nem akar egy egész hetet Argolisban tölteni, annak Nemeán túl lóháton kell Korinthusba vagy vissza Megarának Athénbe nyargalni, mert kocsit vagyis oly út, melyen kocsis járhat, az egész félszigeten csak a kikötők legközelebbi szomszédságában található. Mind a mellett nagy kedvünk volt a mythosok e hazáját meglátogatni, de miután kirándulásunkra többet két, három napnál szentelni alig lehetett s nem akartunk tizennyolcz óráig görög gebéken, járatlan úton, hegyen-völgyön keresztül oly országban lovagolni, hol vendéglőre nem akad az ember, megkérdeztettük a görög gőzhajótársaságot, nem volna-e hajlandó a Piraeusban állomásozó tartalék-hajóját rendelkezésünkre adni. A társaság székhelye Syra lévén, az athéni agens oda sürgönyözött az igazgatósághoz s meghozta a feleletet, hogy szívesen odaadják a hajót, ára száz frank minden óráért. Nem tudtuk, ne vessünk-e vagy boszankodjunk ez ajánlaton, midőn egy görög ismerősünk, egyetemi tanár és képviselő, azt találta, hogy bajunkon igen könnyen lehetne segíteni, hiszen a kormánynak van egy ágyúnaszáda a Piraeusban, melynek jelenleg semmi dolga nincs, bizzuk reá s ő szívesen kieszközli Trikupis miniszterelnöknél, hogy e naszád rendelkezésünkre bocsáttassék. Ez nagyon kecsegtető volt ugyan, de mi nem fogadhattunk el szívességet a görög kormánytól más úton, mint követségünk által, megkértük tehát Eissensteint, a követségi titkárt, ki oly barátságosan járt el mindenben, mi itt mulatásunkat kellemessé tette, legyen szíves ez ügyben is közbenjárni. Trikupis, kinek atyját annak idejében, mint Görögország követét száműzetésem alatt Londonban ismertem, minden nehézség nélkül kiadta a parancsot, hogy még ugyanazon nap estéjétől fogva a Nauplion ágyúnaszád rendelkezésünkre álljon.

Mi tehát este a Piraeusba mentünk, hol már a csolnak várt, mely a kis gőzökre vitt. Itt Vokos kapitány igen szívesen fogadott, csakhogy ő más nyelvet nem beszélt, mint az új görögöt, mi pedig ezt se nem beszéltük, se nem értettük. A mint azonban az ágyúnaszád a kikötőből a sok ott horgonyozó hajó közt kibontakozott, előjött Karpúni hajóhadnagy

is, ki olaszúl, francziáúl, angolúl és németúl beszél, az angol hajóhadban egy ideig szolgált s azzal India és China partjait bejárta. Rendkívüli előzékenységet mutatott irántunk, látható volt igyekezete odahatni, hogy hazája jó benyomást tegyen az idegen utazókra, s minthogy európai műveltsége s utazásainál fogva szélesebb látköre társalgását kedvessé tette, az este mindjárt barátságot kötöttünk, még pedig nemcsak vele, hanem általa Vokos kapitánynyal is, ki igazi keleti vendégszeretettel vacsorával, theával, borral és szivarral tartott. Sötét éjjel volt már, midőn Aegina mellett elhaladva lefeküdtünk; a mint virradatkor a hajófedélzetre kijöttünk, már Nauplia öblében közel voltunk a városhoz, mely fölött meredek sziklán a velencei erősség és a Palamidi erőd magasan tornyosodik fel.

A kikötő bejáratánál egy szikla emelkedik a tengerből, mely szintén velencei falakkal s tornyokkal van erősítve s a tájékat festői módon díszesíti. E tengererőd neve Burzi, néhány katona őrzi s a hóhér lakja, családjával együtt, mert ellene oly nagy a népnek ellenszenve, hogy élete nem volna biztosságban, ha a lakókkal találkozna. Sok éveken keresztül a halálbüntetés Görögországban agyonlövésssel hajtattott végre, de ez oly tisztességes halálnak tartatott, hogy rémülést alig okozott. E szerint guillotinét hozattak Francziaországból s fogadtak országos hóhért, mi a halálbüntetésre oly rettenetes alakot öltött a görögöknél, hogy a bűntények mennyiségére is csakugyan hatással volt, ellenben a hóhért egész életére fogolylyá tette. Hogy a várost, az erődöt s a szigetvárat annál jobban láthassuk, naszádunk Vokos kapitány parancsára lassan megkerülte a burzi sziklát, mi előtt a kikötőben a rakparttal szemben horgonyt vetett. Minthogy az erődről már régen jelezve volt, a hajóhadhoz tartozó egy gőzös: az egész lakosság talpra kelt a szép őszi reggel s úgy odatódult a rakpartra, hogy a rendőrség alig tudta fentartani a rendet; valami nagy vendéget vártak valószínűleg, de kíváncsiságukból csakhamar kijózanodtak, a mint látták, hogy kiszállva tüstént két bérkocsiba ültünk, melyet táviratilag előre értesített consulusunk számunkra fogadott volt s a városkapu felé tartottunk az országútra Tiryns felé.

Félórányira Nauplia kapujától az argosi kis térség kezdetén egy szikla emelkedik meredeken a moesáros lapály-

ból, alakja a talphoz hasonlít, magassága nem nagy, területe csekély, falai azonban háromezer év óta a világ csodái. Ez Tirynsnek, a híres őskori városnak, akropolisá, a mythos szerint Proetus király lakta s lykiai kyklópok által építtette a várfalakat oly szikladarabokból, minőket emberi erő fölemelni s helyökbe iktatni alig képes. S valóban Tiryns falai még a kyklopiak közt is az egyes sziklák nagysága által feltűnők s az ily építészeti legrégebbi korszakából valók, melyben a sziklák, úgy a mint e kőbányából kikerültek, egymásra rakattak s a megmaradt hézagok kisebb kövekkel töltettek be. A falat leginkább súlya tartja össze, későbbi időkben e kyklopi építészeti tökéletesbedett, a nagy szikladarabok egymáshoz idomítottak polygon alakokban, úgy, hogy a fal szabálytalan hálózatot mutat s a kövek nagysága nem különbözik rendkívülileg. Sokan e stílt pelasginak nevezik; csak erre következtetett a soros négyszögköépítés. Mind e három korszak építészetiének megtalálhatjuk Argolisban példányait, de a tirynsi mindenestre a legrégebbi. Az akropolis keskenyebb részén, melynek talaja emeltebb s hol kétségen kívül a királyi palota állott, kyklopi torony védte a várat, melynek itt volt az egyik kapuja. A falak szélessége négy öl ott, a hol legkeskenyebbek, s így nem csodálkozhatunk, hogy több helyütt folyosókra is akadunk a falak tömörületében. Az egyik, mely legépebb, a nyugoti oldalon terül el, ez a fellegvár belsejével nincs semmi összeköttetésben, látszólagosan csúcsíves, de csak annyiban, a mennyeiben a nagy kövek egymáshoz vannak támasztva, mert a boltozatot, a zárkövet nem ismerte még a lykiai kyklop. E folyosónak a térség felé hat nyílása van, mely régi időben valószínűleg ércz kapukkal záródott s a várórségnek kitörésre s esetleg menekülésre szolgálhatott. A falakon kívül nincs semmi épületnek nyoma a tirynsi akropolison, azt már az ó-görög időben pusztította el Argos, kevéssel a persa háborúk után. Tiryns Görögország fénykorában nem létezik többé, a nevek, melyek hozzáfűződnek, Proetus, Perseus és Herakles mind a mythos körébe tartoznak, nem a történelemébe.

Az akropolis felső, emeltebb részéről át lehet tekinteni egész Argolist, a mint egy részről a tengeröböl, más részről a magas dombok vetnek határt a nedves termékeny térségnek, melyet az Inachos és Erasinos szel keresztül s hol délfele,

Lerna mocsára terül el. A naupliai erőd s a szikla, melyre épült, innét úgy néz ki, mint egy óriási fekvő oroszlán, alatta fehérlik a város s a kerti lakok. A térség fel Mykéne felé a domblánczhoz és le a tengerig mindenütt elég jól van művelve, itt-ott látszik az olajfa szürkés lombja, máshol szőlő, dohányültetvények s tarlók, a járható szekérút pedig, mely a dombhoz vezet, tanúskodik a vidék nagyobb civilizációjáról s emlékeztet bennünket arra, hogy Nauplia új Görögországnak egy ideig fővárosa volt, mi előtt Athén lett a kormánynak s királynak székhelye.

Nauplia kitünő kikötője s Argolis szép termékeny térsége a legnagyobb vonzó erővel bírtak mindig; már a mythikus időkben jártak ide Ázsia partjairól phoeniciek, a hagyomány egyiptomiakat is említ s a görögök Kis-Ázsiából itt kötöttek ki mindjárt, a mint a vándorlás ösztöne nyugatra vezette őket. Danaus és Tantalus nemzetsége uralkodott Argosban, ezt Lydiából, azt Egyiptomból származtatja a hagyomány; mivel a tények nincsenek ellentétben, mert Perseusnak és Atreusnak nemzetsége mindenestre idegen, mely magasabb művelődést hozott magával s ez által e térséget egy időre Görögország leghíresebb s leghatalmasabb államává tette.

Tiryns akropolisától, hol most csak kóró terem, Mykéne felé kocsiztunk, mely két óra távolságra fekszik, de Charvati falueskánál megszűnik a kociút. A falu maga is a kopár domb oldalán épült s elég szegény, egyik háza azonban emeletes, ide szoktak az útasok szállni s a magokkal hozott ebédet elkölteni. A völgy itt tar dombok közt kanyarodva, mindig szűkebbé lesz, legvégén, hol a két domb csaknem hegygyé emelkedik, benn a torokban építette a monda szerint Perseus Mykéne városát. Mielőtt azonban e híres helyet fölkerestük volna, mely nemcsak Pausanias, hanem már Thukydides idejében is rom volt, útunkat gyalog az Atreus kincsházához vettük, mely Pausanias kíváncsiságát csak úgy érdekelte, mint a mienket s ki azt tizenhat század előtt úgy bámulta, mint mi jelenleg. S csakugyan nem ismerék nagyobb szerű emléket a mythosok korából, mint e földalatti épületet, mely csaknem tökéletes félgömb alakot mutat, mert magassága 50 láb, szélessége $47\frac{1}{2}$. Óriási sziklákból készült e kupola, a kövek faragottak és szabályos körsorokban úgy rakattak

egymásra vízirányosan, hogy minden felső kör az alsóbbnál szűkebb, boltozatról tehát itt szó nem lehet, mert a sziklák súlya, nem a zárkó tartja össze az épületet, mely egyébiránt első pillantásra csakugyan boltozott kupolának látszik, mert a kősorok szögletei utólag szabályosan levágattak, úgy, hogy a félgömb-alak tökéletes. A bejáratnál és a kapu fölött látjuk a legnagyobb sziklát, mely 27 láb hosszú, 18 láb széles s 4 láb vastag; az ember bámul s meg nem foghatja, miként emeltethetett ily roppant súly gépek nélkül e magasságra. Belül látszanak még a fal egész területén a szöghelyek, sőt itt-ott megmaradtak a bronzszögek is, bizonyoságul, hogy az egész terem érczel volt bélelve. Egy nyílás más terembe vezet, mely sokkal kisebb s alacsonyabb s egyszerűen a domb lágy sziklájából (puddingkő) van kivájva. Itt volt valószínűleg a fejedelem sírja, míg a nagy terem a halotti áldozatoknak lehetett szentelve; sőt nem valószínűtlen, hogy a meghalt fejedelem fegyverei, ékszerai, szekerei itt állítottak fel s hogy a kincsház neve csakugyan reá illett az épületre. E nagyszerű emlék mindenesetre későbbi korból való, mint Tiryns falai, a szikladarabok itt már szabályosan faragvák és sorokban összerakvák, úgy, hogy semmi hézag nem marad köztök. A kincsháznak e későbbi kora a hagyománynyal is megegyezik, mely ezt a Pelopidák dynastiájának tulajdonítja, holott Tirynst Perseus nagybátyja építtette. A kopár domboldalon tovább haladva, még egy másik fel nem ásott ily kincsháznak tetőköveit láttuk, sőt lent a völgyben ezen kívül is kettőnek látszanak romjai, itt volt tehát a mykénei herosok halotti városa.

Ott, hol a két dombláncz összejő, a völgytorokban ismét kyklopi falakra akadunk, régiebbekre, mint az Atreus kincsháza, de későbbiekre, mint a tirynsiak, olyakra tudniillik, melyeknél a szabálytalan polygonkövek szorosan egymáshoz illenek, tehát mindegyik úgy van faragva, a mint azt az alatta s mellette levő szomszédkö alakja megkívánta. E falak egyenesen a vár kapujához vezetnek, mely fölött még most is ott áll Görögország legrégebbi domborműve, a híres két kapaszkodó oroszlán egy oszlop két oldalán. Az oszlop nincs semmi atyafiságban a későbbi görög oszlopok akármelyikével, az oroszlánok, melyeknek csak fejük hiányzik, nem hasonlítanak az archaikus domborművekhez; inkább Assyriára emlékeztet-

nek, elszigetelve állanak a görög művészetben, melyben nincs sem elődjök, sem ivadékok; világos, hogy ez oroszán-kapu csakugyan a mythosok korszakából nyúlik be a történelmébe, megelőzvé a nagy dór-vándorlást s a Peloponnesusnak elfoglalását a heraklidák által. Atreus és Thyestes szelleme lebeg itt körülöttünk, e várban élvezték Klytaemnestra és Aegystos bűnös szerelmöket, e kapun vonúlt be Kassandrával a Trójából visszatérő Agamemnon, benn az akropolisban ölte meg őt felesége s unokaöccse, itt a kapu előtt találkozott Orestes Elektrával s az úton pedig, melyet taposunk, hajtotta maga előtt az anyagyilkost a három Eumenida. Mykéne oroszán-kapujánál elnémúl lelkünkben a skepsis, a mythos egy pillanatra történelemmé válik.

Itt is, mint Tyrinsben, mint Athénben, mint Schliemann Trójájában a vár területe csekély, csak a királyi lak férhet el rajta, a templom, a vásártér s néhány főúr háza, a nép künn lakik védtelenül, csak veszély idejében jő marháival a falak mögé. S e nép számos lehetett s vaskézzel uralkodhatott fölötte a király, máskép kimagyarázhatatlanok maradnak a kyklopi várfalak itt is, Tirynsben is, Argosban is, Naupliában is négy óriási épület két négyszög mérföldnyi területen. Ily roppant munkát, melynél minden szikla gépek nélkül, emberi erővel vitetett helyére, csak a szolganép töménytelen sokasága végezhet. Argos mostani lakossága hosszú évek során keresztül sem volna képes csak egyet is e fellegrákok közül fölépíteni.

Fáradtan érkeztünk vissza Charvatiba, hol Alexandros palikár bérszolgánk ebédünket hamar elkészítette. Karpúni, a Nauplion másodtisztje, a szárazföldön is útitársunk maradt s víg beszélgetés, euboeai bor és azon kitünő szőlő, melyből a malozsa készül, fűszerezték rövid ebédünket, de időt veszteni nem volt szabad, Argost is akartuk látni, ámbár ez régi jellegét nem tartotta úgy meg, mint vetélytársai Tiryns és Mykéne, mert Argos a mesekor óta soha végkép el nem pusztult, a görög történetben folyvást szerepelt, a rómaiak s byzancziak alatt fennállt, később a francia Villehardouin kezére került, ki itt mint achájai herceg székelt, utána Velenczének jutott birtokába, s csak Morea veszte után török felsőség alá; időnkben ismét az első városok közt volt, melyek a török igát lerázták. Argos három ezer év óta soha lakatlanul nem állott

s ennek folytán sokszor szenvedett háború által, de pusztítva bár az ellenségtől, újra meg újra átépítette a lakosság.

A mostani városban, mely elég élénk s virágzó s hasonlít alföldi városainkhoz, a mennyiben minden ház kerttel van körülvéve, nincs semmi nyoma a régiségnek, de a városházában ott van azon töredékeknek egy része, melyek a Héra temploma körül ásattak ki német philologok által gyűjtött csekély pénzösszeg erejéig. Letronne ugyan számtalan kisebb töredékről is szól, jelenleg azonban csak egy szép nő-fő s egy másinak alsó része őriztetik itt, valószínűleg egy Metop-töredék, mely Polyklét korából való s oly viszonyban áll a művészhez, mint a Parthenon Metopjai Phidiashoz. Egy elég jó kis női szobor is, mely mint az előbbi töredékek, Martinelli gipszöntvényei által ismeretes és muzeumunkban is látható, lekötötte figyelmünket, de ez mindenestre későbbi korból eredt, mint a többi töredék is. A régi Argos emlékei meglehetősen távolságra esnek a várostól.

Fenn az ezer láb magas, kúpalakú sziklatetön, mely alatt a mostani város a szűk hegymagaslaton épült, áll a fellegvár, mely itt is, mint több helyütt Görögországban, a pelasg Larissa nevet viseli.

Itt látta még Pausanias az érczczel bélelt tornyot, melybe Acrisius leányát, Danaét, zárta be; a leírás szerint hasonlíthatott az Atreus kincsházához. Most semmi nyoma sincs többé, mert a fellegvár a velenceiek által középkori stilbe építtetett át; a régi kyklopi falaknak csak legalsóbb része látszik még. A híres Heraion egy mérföldnyire volt Argoshoz, csaknem egyenlő távolságra Mykéne és Argos közt. Polyklet hírneve e templomhoz volt kötve s Héra szobra egyedül Phidias műveinek engedett elsőbbséget. Jelenleg csak a helye látszik még, három terasz, kyklopi alépitmények s törmelék. Meglehet, hogy új ásásoknál még több s nevezetesebb töredék fog napfényre hozatni, mint az, melyet a városházban láttunk. Délre Argostól meglátogattuk a theatrumot, melynek nagyobb része az eleven sziklába vágatott s azért még most is fennáll, de mindazt, a mi kőből épült, elhordták a lakók a középkori s mostani város építésére. Itt is, mint minden görög theatrumnál, a kilátás a felső padokból gyönyörű.

Esteledni kezdett már, midőn Naupliába visszatértünk. A város falain még több helyütt látszik a velencei szárnyas oroslán; a házak egy része török divatú faépítmény sok erkélylyel, de van elég csinos épület is azon időből, midőn a görög kormány itt székel, s a város jobban virágzott, mint jelenleg, ámbár most is van még nyolcezer lakója, mert kitűnő kikötője Argos és Arkadia kereskedésének fő rakhelye. Míg mi a rakparton sétálgattunk s a városnak festői szépségében gyönyörködtünk, midőn a nap a sötét palamidi erőd meredek sziklája mögött eltűnt, de az öböl végén a tenger még kevés pillanatra világosan kékellett s az est sötétje itt, hol az alkonyt nem ismerik, egyszerre elborítja a vidéket, Karpúni barátunk eltűnt, úgy rémlett előttem, mintha azon sziklalépcsőken láttam volna, melyek a fellegrvárba vezettek. Visszatérve a hajóra, kényelmesen elhelyezkedtünk a földélzeten, hiszen a látás és az élénk benyomások is fárasztanak s gondolkodva még egyszer átéljük a nap élvezetét. Ekkor Karpúni is megjött s utána az itt szállásoló ezred zenekara, melyet felszólítására az erődparancsnok tiszteletünkre a hajóra rendelt, pedig nála is nagy ebéd volt neje nevenapjának megünnepelésére. A vendégszeretetnek e gyöngéd tanúsága kedves benyomást tett reánk; itt is, mint Athénben s egyebütt láttuk, mily nagy súlyt fektetnek a görögök arra, hogy az idegenek jó véleményét megnyerjék. — Ilyenkor mindig Magyarország jutott eszembe, mi is nagy súlyt fektetünk a külföld s művelt külföldiek véleményére, ezt teszik az amerikaiak is, mert jelenleg mind a hárman új nemzet vagyunk, melynek egyenjogúsága a cultur-népekkel még alig van elismerve. A zenekar opera-nyitányt játszott, míg mi vacsoráltunk, de mi természetesen a nemzeti himnusz eljátszását kértük tőle; hallatára görög gazdáink úgy föllelkesültek, mint a francziák a Marseillaisénél, az angolok a Rule-Britanniánál, holott mi a hellén himnuszban egy német népdal melódiájára ismertünk. A görög népdalokat is eljátszottuk, melyekben megismerszik, hogy dudához vannak componálva; de a mint ezek megszólaltak a hajós legények tánczra kerekedtek, még azok is topogni kezdtek, kik fenn az árboczon, a vitorla-gerendák végén a bengáli tüzet gyújtották meg s közben-közben röppentyűket süttöttek el. A tánczkedv végre a tisztekre is ragadt s társaságunk ifjabb részére, ők is belefogóztak a lánczba s járták

a lassú görög palotást, a romaikát. Az asztal hamar leszede-tett, az ágyú félre tolatott s a szabad földélzeten két fiatal görög matróz járta a frisset és oly kötél-tánczos ügyességgel, hogy a két „kübistir“ (Voss fordítása szerint „Kopftummler“) eszembe jutott Alkinoos udvaránál a Phaiakok szigetén. S míg a zene szólt s a táncz tapsolt s a röppentyűk sziszegtek, Nauplia népsége a rakpartra csődült s élvezte a tiszta éjjel kellemes hűvösségét. Késő éjjel után feküdtünk le, meghatva gazdáink szivességétől.

A reggel Hydra szigete előtt talált; ez oly kopár egy szikla, hogy az ember csak akkor hiheti el jelentőségét a görög szabadságharcz előtt és alatt, ha tudja, hogy e szigetnek azon kiváltsága volt, hogy maga kormányozta magát választott tisztviselők alatt, s míg adóját rendesen fizette, töröknek nem volt szabad ide tenni lábát. Ez lett tehát a tehetősebb görögök gyűlhelye, itt épült Hydra városa, a kereskedésnek és tenge-részetnek sokáig főhelye, melyet negyvenezer ember lakott, köztök Buduri, Tombázi, Konduriotti, Miaulis a híres tenger-hősök.

Most a kereskedés Syrában, Piraeusban és Patrasban pontosúl össze, de Hydrának mégis tízezer lakója maradt, ezek nagy része azonban mindig távol van, mert a férfiak tengerészek, azon takarékos faj, melylyel a közép tengeren és az egész Levantén találkozunk. Kilencz óra tájban Poros szigetéhez értünk, a görög kormány arsenáljához, mely nem nagy ugyan, de a munkások hajóépítési ügyessége által meg-felel a kis királyság e részbeli szükségei kielégítésének. Negyed órával ez után a hajó akaratumk ellenére horgonyt vetett a sziget oldalán, mert mi Aeginát is szeretttük volna meglátogatni s azon dóriai templom maradványait, melyek homlokcsúcsáról a két híres csoportozat származik a müncheni Glyptothékában; de Karpúni magára vette a felelőséget, hogy meg leszünk elégedve a késedelemmel, sőt megbocsát-juk neki, ha Aegina romjait el is mulasztanók, mert a kalauriai monostor tájékának szépsége egész Görögországban híres, mind a mellett, hogy Murray kézikönyve hallgat róla. E név-nél eszembe jutott Demosthenes, ki a macedónok üldöztetése elől Kalauriába menekedett a Poseidon templomába, e men-helyen leült az oltárra s kétségbeesve hazájának szabadsága fölött, kiitta a mérget és meghalt. A mint a partra értünk,

árnyékos erdő vett körül bennünket, mely a hegyen felhúzódik, hol sűrűbben, hol ritkábban, itt-ott a szikla, vagy a zöld rét által félbeszakasztva. A hegyoldal közepén emelkedett a középkori kolostor erős fallal körülkerítve, mint egy erőd, mely fölött a narancsfák sötét lombjában arany színű gyümölcsei rezegettek. Délszaki növényzet díszlik itten, karsú piniák, világoszöld citromok, széleslevelű fűgék, örökké zöld tölgyek, alacsony gránátbokrok, magas platánok, szürke olajfák, mellettök bikkék és nyárfák; a hegyoldalon pedig egy gazdag tiszta vízforrás csörgedezett csinosan épült kútból le a szűk sziklatorokba, hol a köveket repkény borította és szőlő húzódott el rajtok. S mindezt még százszorta regényesebbé tette a mi szélességünkben ismeretlen sötétkéék ég, a nap sugarai-ban játszó habocskák a világoskék tengeren, az átlátszó levegő, melyben minden körrajz élesebben tűnik szembe, s a méhek és rovarok dongása a virágok körül, melyek minden szabaddabb helyen tarka színezetökkel megtört őszi árnyalatokban bújtak ki. Nem ismerék világtól elzárt, a természettől szépséggel gazdagabban megáldott zugot, mint a kalauriai monostor vidékét.

Mindnyájan el voltunk bájolván, de a barátok iguménje felköltött ábrándozásainkból s meghítt a templomba s cellájába, mert vendégzeretete nem engedte, hogy e tündérhelyet elhagyjuk a nélkül, hogy testi szükségünket is kielégítsük. A templom ugyan s a kolostor nem mutat semmi különöst, de az igumén kávéja, liqueurje, becsinált gyümölcse s szőlője, melylyel megvendégtelt, harmóniában voltak az épület gyönyörű fekvésével s körözetével. A szerzetesek szabálya egyébiránt itten szigorú; húst nem esznek soha, könyv vagy hírlap nem jut hozzájuk s így nem csoda, ha az egyik közülök egy egész évszázadon keresztül talán egyetlen egy magasabb gondolat nélkül elvegetált itten. A szüret mustját főzte most is nagy katlanban és szurokkal vegyítette, a mint ez Görögországban szokás. De az iguménnél udvarias műveltség is mutatkozott, virágot és gyümölcsöt adott emlékül, úgy látszott, ismerte a világot. A vidék szépségeinél fogva, a mint hallottuk, sok athéni család fogadott itt nyaranta szállást a nagy kolostorépületben, míg azt negyedéve az érsek megtiltotta s csak férfiaknak engedte meg ezentúl, hogy a klastromot nyaralónak használják, mert nem tartotta a con-

templativ szerzetes-élettel megegyezőnek, ha a barátok a világgal s csábjaival közelebb érintkezésbe jutnak. Nehezen váltunk meg Kalauria erdőmagányától, az árnyékos pataktól, a szíves iguméntől, de az idő intett, a szél emelkedett, a tenger zajlani kezdett s a mint előbbre haladtunk, mindig zavarosabb lett, úgy, hogy Aegina látogatásával felhagytunk s öt óra tájban ismét a Piraeusban horgonyt vetettünk.

PULSZKY FERENCZ.